

УДК 378.14.034:246

КОНЦЕПЦІЯ ІНТЕГРАТИВНОГО ПІДХОДУ ДО ПЕДАГОГІЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО ПРАВОСЛАВНОГО МИСТЕЦТВА В ДУХОВНОМУ РОЗВИТКУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Рашковська В.І., к.е.н., доцент

Кримський економічний інститут

ДВНЗ «Київський Національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана»

У статті наводиться авторська концепція інтегративного підходу до педагогічного використання образотворчого православного мистецтва в духовному розвитку майбутнього вчителя.

Ключові слова: духовність, духовний розвиток, внутрішній світ особистості, православна аксіологія, православна онтологія, художня православна антропологія.

Рашковская В.И. КОНЦЕПЦИЯ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА К ПЕДАГОГИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ПРАВОСЛАВНОГО ИСКУССТВА В ДУХОВНОМ РАЗВИТИИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ / Крымский экономический институт ГБУЗ «Киевский национальный экономический университет им. Вадима Гетьмана», Украина.

В статье приводится авторская концепция интегративного подхода к педагогическому использованию изобразительного православного искусства в духовном развитии будущего учителя.

Ключевые слова: духовность, духовное развитие, внутренний мир личности, православная аксиология, православная онтология, художественная православная антропология.

Rashkovskaya V.I. THE CONCEPTION OF INTEGRATIVE APPROACH TO PEDAGOGICAL USE OF ORTHODOX ART IN SPIRITUAL DEVELOPMENT OF FUTURE TEACHER / Crimean economic institute / «Kiev national economic university of Vadim Hetman», Ukraine.

In the article the author's conception of integrative approach to pedagogical use of orthodox art in spiritual development of future teacher is brought up.

Key words: spirituality, spiritual development, internal world of personality, orthodox axiology, orthodox ontology, art orthodox anthropology.

Започаткування нових педагогічних технологій духовного розвитку майбутнього вчителя актуалізує необхідність напрацювань теоретико-концептуальних підходів. Теоретичний аналіз науково-педагогічної літератури засвідчує, що феномен «духовний розвиток» відрізняється багатомірністю та складністю. Тому реалізація завдання духовного розвитку майбутнього вчителя вимагає ґрунтовного вивчення існуючих та розробки інноваційних концепцій духовного розвитку майбутнього вчителя.

Тема статті пов'язана з планом НДР Кримського економічного інституту ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана»: «Інноватика психолого-педагогічних основ розвитку внутрішнього світу особистості студента» (державний реєстраційний номер 0110U002995).

Проблема духовного розвитку особистості на теоретико-методологічному рівні висвітлена в працях вітчизняних філософів та культурологів (А. Алексеєнко, В. Баранівський, М. Бахтін, В. Біблер, Н. Бородіна, Л. Буєва, В. Возняк, М. Дворецька, О. Дорошенко, Л. Іларіонова, М. Каган, Н. Караульна, А. Комарова, Т. Костіна, С. Кримський, В. Ксенофонов, Д. Лихачов, О. Лосєв, М. Мамардашвілі, Г. Платонов, С. Пролєєв, В. Ремізов та ін.). Серед зарубіжних учених актуальними є погляди на проблеми духовності й духовної культури особистості М. Боуена, Ж. Бросса, М. Коула, Н. Роджерс, Тейяра де Шардена, В. Франкла, А. Швейцера та ін.

Стан дослідженості педагогічного вирішення проблеми духовного розвитку засвідчує, що він здійснюється органічно й природно в контексті загальноосвітньої та професійної підготовки майбутнього вчителя. Духовний розвиток його особистості розглядається як невід'ємна складова цілісного процесу формування педагога. У цьому ж контексті розгортається й пошук концептуальних підходів до вирішення проблеми духовного розвитку майбутнього вчителя. У педагогічній науці належна увага відводиться в працях І. Зязюна, Д. Кабалецького, М. Кагана, М. Киященко, С. Коновець, Л. Левчук, Н. Лейзерова, М. Лещенко, Л. Масол, Б. Неменського, О. Рудницької, Л. Столовича, О. Тимчик, В. Толстих, Н. Чавчавадзе, Т. Шуртакової, В. Щербини, Є. Яковлева та інших. Дослідники вважають, що успішне вирішення завдання духовного розвитку майбутнього вчителя можливе при єдності різних шляхів духовного розвитку вчителя, за умов інтеграції всіх ланок освітньої системи.

Інтегративний підхід передбачає також звернення до джерел національної культури, її духовної спадщини, до історії свого народу. Людина, за своєю природою, є носієм певної національної самосвідомості, тому її духовні пошуки неодмінно пов'язані з національним типом культури. Наведене спрямування актуалізує необхідність інтеграції науково-педагогічних напрацювань і національної духовної традиції, зокрема образотворчого православного мистецтва.

Мета статті полягає в розробці та теоретичному обґрунтуванні авторської концепції інтегративного підходу до духовного розвитку майбутнього вчителя засобами образотворчого православного мистецтва.

Для вирішення поставленої мети нами сформульовано визначення поняття «*духовний розвиток майбутнього вчителя*» майбутнього вчителя як цілеспрямований, особистісно орієнтований і спеціально організований навчально-виховний процес удосконалення, впорядкування, ієрархізації розуму, почуттів та волі майбутнього вчителя, здатного сформувати в учнів загальнолюдські цінності, навчити відрізнити прекрасне і потворне, добро та зло в навколишній дійсності.

З наведеного визначення видно, що основними складовими духовного розвитку є розум, почуття та воля особистості майбутнього вчителя, які потрібно вдосконалити, впорядкувати та ієрархізувати. Одним із засобів такого процесу є мистецькі здобутки образотворчої православної спадщини, які мають потужний освітньо-педагогічний потенціал.

Запропонована авторська концепція інтегративного підходу охоплює синтез науково-педагогічних напрацювань з окремими аспектами православної духовної традиції, що втілені в образотворчому православному мистецтві. В «Енциклопедії освіти» вказується: «Інтегративний підхід в сучасній освіті – підхід, що веде до інтеграції змісту освіти, тобто доцільного об'єднання його елементів у цілісність» [1, с. 356].

Розроблена авторська концепція інтегративного підходу до педагогічного використання здобутків образотворчого православного мистецтва в духовному розвитку майбутнього вчителя передбачає залучення наступних чотирьох положень: 1) «філософії» серця»; 2) художньої православної антропології; 3) доцільності введення двох рівнів духовного становлення (морального й духовного); 4) поєднання мистецької аксіології здобутків світського й православного образотворчого мистецтва у цілісному процесі духовного розвитку майбутнього вчителя.

Проаналізуємо *перші два положення*, які втілені в мистецтві й синтезують світські напрацювання та надбання патристичної спадщини. Концепція «філософія серця» розроблена багатьма видатними мислителями як християнськими, так і світськими. У них «серце» є осередком сутності людини, її інтелекту, почуттів, волі, центром, з якого виходить і до якого повертається все духовне життя. «Серцю» відводиться центральна функція духовного життя, тому воно називається «життєдайне джерело» (Діонісій Ареопіт), «скарбниця розумової здатності душі» (Григорій Палама), «метафізика серця» (Г. Сковорода), «містичний центр» (П. Юркевич), «ядро особистості» (П. Флоренський), «джерело творчості», «іконний символ любові» (Б. Вишеславцев).

Використання концепції «філософії серця» в духовному розвитку майбутнього вчителя є педагогічно значущою з двох сторін. По-перше, поєднання науково-педагогічних досягнень та духовної традиції з «філософії серця» може суттєво доповнити методологію процесу духовного розвитку майбутнього вчителя. По-друге, таке поєднання допоможе майбутньому педагогу збагнути духовну, символічну, естетичну, етичну глибину образотворчих мистецьких творів як засобу духовного розвитку.

Зокрема, педагогічне значення інтеграції науково-педагогічних досягнень та духовної традиції «філософії серця» полягає в можливостях її використання як методології процесу духовного розвитку, яка подає поняття «серця» як осередку духовного розвитку особистості та його складових: розуму, почуттів та волі. Проаналізуємо це положення авторської концепції більш детально та з'ясуємо його значення в духовному розвитку розуму, почуттів та волі майбутнього вчителя.

Розум. Християнські мислителі багато уваги приділяли розвитку інтелекту, пізнанню істини, духовним знанням, мудрості. Вони вважали процес пізнання найважливішою проблемою вчителювання та духовного навчання. За православним вченням, вірно збагнути і правильно реалізувати педагогічне завдання можна лише духовним шляхом, через особистий поклик вчителя, що вимагає від нього високого рівня духовності. Звідси витікала пильна і всезростаюча увага до педагогічних проблем вчителювання, передачі справжнього знання, духовного навчання. Особливе значення відводилося непонятійному досвіду, який доповнює формально-логічне мислення, зокрема засобами мистецтва.

Спілкування зі здобутками образотворчого православного мистецтва завдяки їх символічній мові та образотворчим прийомам сприяє розвитку невербального художнього мислення. Православне мистецтво свідчить, що духовний світ потаємно представлений в символічних образах світу чуттєвого для тих, хто має духовні очі, щоб збагнути духовний світ (Максим Сповідник). Звідси, спілкування з символом у православному мистецтві відкриває «мисленні очі серця».

Досягти цього можна через «досвід серця», через «розум, занурений у серце», який суттєво розширює межі педагогічного використання творів образотворчого православного мистецтва в духовному розвитку майбутнього вчителя. Він сприяє збагаченню інтелекту невербально-споглядальними методами пізнання (символи, алегорії, метафори та ін.); розширенню менталітету розвитком символічного мислення; напрацюванню вмінь «читати» здобутки образотворчого православного мистецтва як текст; здатності

відкрити в собі «другий розум» (Г.Сковорода), що дає змогу самозаглибитися з метою самовдосконалення.

Результатом стає просвітлена духовним розумом особистість, яка не має в собі відбитку пристрастей і згубних помислів. У духовній спадщині наголошується, що «при мирному заспокоєнні розум починає споглядати духовні таємниці» (Ісаак Сирін, VII ст.). У давньоруській педагогіці такий розум називали «мудростное житіє». Іоанн Кронштадський наголошував – «бережи свій розум», підтримуй духовне трезвіння, увагу до свого внутрішнього світу, зберігай розум від блукання і згубних помислів [4, с. 236].

Почуття. Як було вже вказано вище, в образотворчому православному мистецтві краса розглядається, як гносеологічної, так і з онтологічної точки зору, що також стосується розвитку духовних почуттів. Здатність майбутнього вчителя невербально «прочитати» художню символіку здобутків образотворчого православного мистецтва розвиває його духовні почуття. Звісно, здійснення такого творчого акту вимагає духовності людини, адже як вважалося ще в культурі Давньої Русі, людина здатна сприймати гармонію і красу зовнішнього світу лише тоді, коли впорядкувала свої почуття та емоції.

Так, художній простір ікони та фрески побудований таким чином, що ввійти в його духовний вимір з неупорядкованим внутрішнім світом споглядач не може. Доступ до збагнення духовного змісту ікони отримується лише, коли внутрішній світ особистості став гармонійним. Повнота духовної істини іконопису може «ввійти» лише в упорядкований та ієрархізований внутрішній світ особистості.

Духовне впорядкування емоцій зображується на іконі через лики, які відрізняються спокоєм, благостинею, любов'ю, глибокою мудрістю, натхненням. В іконописі маємо мистецьке подання впорядкованих емоцій, яке здійснюється через дотримання канонічних вимог – відсутність почуттєвої привабливості зображень, що полонить зір, розліває розум, запалює нечисті задоволення (100-те правило VI Вселенського Собору) [3]. Ікона веде до життя безпристрасного, тиші та безмовності, подає художніми засобами динаміку подолання пристрастей, тобто очищення «серця».

Результатом педагогічного впливу іконопису є усвідомлення необхідності очищення та впорядкування емоцій. Педагогічний потенціал краси образотворчого православного мистецтва засвідчує думку про те, що естетично прекрасне повинне вести до реального покращення дійсності. Краса є не засобом, а метою в собі. Так, краса діаманту залежить від просвітлення речовини, що затримує і розчленовує світловий промінь. Тому красу можна визначити як переображення матерії через втілення в ній іншого, надматеріального, духовного начала. Тільки при взаємному проникненні ідеального і матеріального народжується краса (В. Соловйов) [5, с. 62].

Отже, спілкування зі здобутками образотворчого православного мистецтва сприяє збагненню онтологічної єдності мистецтва, мудрості та краси як засобу духовного розвитку; усвідомленню необхідності подолання неупорядкованості емоцій і почуттів; почуттєвому сприйняттю особистісної причетності й здатності стати носієм духовної краси, «прикрасою світу».

Воля. Вищезначений процес вимагає вольових зусиль. В «Енциклопедії освіти» вказується: «Духовний розвиток особистості передбачає значні вольові зусилля та відповідальність особистості. Піднімаючись «вгору», вона постійно розв'язує важливі життєві задачі, стверджуючи свої життєві інтереси, переконання, ідеали, моральні якості, а також ставлення до самої себе, інших людей, суспільства. Головне завдання педагогів – надати підростаючій особистості необхідну допомогу стосовно того, як найповніше розгорнути свої творчі можливості в духовному зростанні» [1, с. 244].

Такий процес символізує архітектура «луковичного» куполу православного храму, що втілює ідею духовного «горіння» особистості. Архітектурна художня своєрідність куполу стає, перш за все, символом внутрішнього храму людської душі, символом її прагнення до духовності.

Якість духовного розвитку залежить від чистоти та впорядкованості внутрішнього світу особистості, від зростання розумових та почуттєвих до вольових складових, причому важливим стає правильна їх ієрархізація. У вирішенні цієї проблеми доцільно залучити духовні традиції давньоруської педагогіки, що наводилася вище – «поєднання розуму з серцем». Під «серцем» розуміється орган волі й почуттів, а під «розумом» – здатність до розмірковування. Розум повинен «пильно спостерігати за тим, яким потягам підпорядковується воля, не допускати захоплення пристрастями. Серце, в свою чергу, має керувати діяльністю розуму, спрямовуючи його на пізнання духовних смислів того життя, яке завжди було «світлом людей» (Ін.1, 4).

Отже, має простежуватися чітка ієрархія: воля-розум-почуття. У результаті такого ієрархічного впорядкування складових, формується їх гармонійна єдність як результат досягнення головної мети – духовного розвитку особистості майбутнього педагога.

Таким чином, використання «філософії серця» в розвитку духовності дозволяє збагатити теоретико-методологічні шляхи вдосконалення розуму, почуттів, волі майбутнього вчителя та їх ієрархічного впорядкування. Головним підсумком такого спрямування педагогічного процесу стає усвідомлення

майбутнім вчителем, що духовний розвиток – це внутрішня свідомо робота, прояв особистісного бажання, своєрідний свідомий «розворот» розуму, почуттів та волі до духовного вдосконалення та впорядкування.

Окрім «філософії серця» як теоретичного підґрунтя авторської концепції, проаналізуємо педагогічні аспекти *православної художньої антропології*, що містять освітній потенціал і можуть послуговуватися практичною основою духовного розвитку майбутнього вчителя. Педагогічне наповнення концепції художньої православної антропології як практичної основи духовного розвитку майбутнього вчителя у фаховій підготовці полягає в таких трьох спрямуваннях. По-перше, людина – вершина божественного мистецтва, оскільки створена « за образом і подобою Божою», а її душа й тіло причетні «художній премудрості». По-друге, «духовна краса» вважається творчою причиною всього суцього і джерелом гармонійності зовнішнього й внутрішнього світу особистості. По-третє, духовно-моральне вдосконалення людини розуміється як художня творчість, результатом якої стає образ духовно довершеної особистості – «прикраси світу».

Православна антропологія започатковує естетичну концепцію особистості, за якою істинна краса вбачається в морально довершеній людині. Так, в естетичній концепції Климента Олександрійського, істинна, «духовна краса» вбачається в морально досконалій особистості. На його думку, людина повинна, насамперед, піклуватися про красу душі, яка складається зі справедливості, поміркованості, мужності, цнотливості та скромності [3, с. 210]. Саме ця думка Климента художніми засобами ілюструється в образотворчих здобутках православного іконопису та храмового зодчества. Зокрема, найголовніше багатство й велич православного храму, на відміну від античного, міститься всередині храму (як символу внутрішнього світу), де художніми засобами іконопису, фресок, мозаїк подаються духовні риси особистості.

Внутрішня шляхетність і душевна краса людини знаходять висвітлення в її зовнішньому вигляді, насамперед, в обличчі, що довершено ілюструється православним образотворчим мистецтвом і має педагогічну цінність, оскільки подає художніми засобами християнський ідеал людини.

Отже, виводиться *головне положення* художньої православної антропології – внутрішній світ особистості є важливішим за зовнішній, і завдяки його впорядкуванню та ієрархізації людина здатна збагнути духовну красу. Храмове мистецтво довершено втілило наведену ідею в мистецьких формах. Зокрема, це – строге підпорядкування екстер'єру православного храму його інтер'єру. Художні канони втілюють архітектурними засобами духовний «вимір» зодчества, зокрема принцип підпорядкування внутрішнього світу людини її зовнішнім проявам.

Таким чином, найголовнішим в педагогічному використанні образотворчого православного мистецтва є те, що процес збагнення його символічного та естетичного змісту супроводжується духовним зростанням внутрішнього світу майбутнього фахівця.

Третім положенням авторської концепції є доцільності введення двох рівнів духовного становлення: *морального й духовного*. З нашої точки зору, духовний розвиток майбутнього вчителя включає поступовість та певну динаміку цього процесу. Така динаміка передбачає внутрішнє зростання від моральності до духовності особистості. Тому в авторській концепції обґрунтовано доцільність виокремлення двох рівнів духовного становлення: морального та духовного.

Духовність часто ототожнюють з моральністю (душевністю). Ці поняття тісно пов'язані між собою, проте є суттєво відмінними. В «Енциклопедії освіти» підкреслюється: «З категорією духовності пов'язана категорія «душевність». Ці категорії мають різну спрямованість: духовність виражає спрямованість людського буття до трансцендентного, а душевність характеризується добрим ставленням до людей» [1, с. 245].

Відмінність полягає в тому, що моральні вчинки є зовнішніми проявами людини, які лише частково відображають внутрішній світ особистості з його системою цінностей. П. Юркевич писав, що в душі є щось задушевне, та глибока сутність, яка ніколи не вичерпується розумом [6, с. 77]. Саме з цих позицій можна пояснити моральну цінність людського вчинку, що має безпосереднє джерело в любові серця до добра й краси, а не в холодному усвідомленні обов'язку. Якщо людина творить добро не від серця, а примусово або виконуючи обов'язок, то її вчинки мають не моральну, а юридичну цінність. На відміну від такої позиції, православна традиція не знає юридизму, оскільки ґрунтується на вільному, духовному виборі.

Варто підкреслити, що система цінностей відбивається не в переліку дозволеного і недозволеного, а у внутрішній спрямованості, в особистому вільному виборі. Правильний вибір здійснюється за умови такої «побудови» внутрішнього світу майбутнього вчителя, коли об'єктивні цінності вищого порядку не знищуються власними порожніми душевними схильностями і пристрастями.

В «Енциклопедії освіти» наголошено: «Духовність є вищим рівнем розвитку особистості, на якому основними мотиваційно-смысловими регуляторами її життєвої діяльності є вищі людські цінності. Це

рівень найбільш зрілої і відповідальної (перед собою та іншими) особистості, здатної не тільки пізнавати та відображати навколишній світ, а й творити його» [1, с. 244].

Спілкування з православним мистецтвом уможливує розкриття онтологічних орієнтирів у визначенні ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя та його вміння на цьому ґрунті структурувати ієрархію педагогічних цінностей. При цьому здійснюється розуміння «творчої, духовної свободи» як величі особистості; збагачується, поняття «учительство як служіння»; вольові зусилля спрямуються на пошук шляхів духовного самовдосконалення.

Четвертим положенням авторської концепції є доцільність поєднання мистецької аксіології здобутків світського й православного образотворчого мистецтва. Важливість синтезу аксіології світських та православних мистецьких здобутків має вагомий обґрунтування. По-перше, духовний розвиток майбутнього вчителя сформувати «половинкою» культури неможливо, оскільки процес буде мати односторонній характер. По-друге, образотворче православне мистецтво відображає суттєві елементи нашої народності, ментальності, кордоцентризму. По-третє, залучення високо естетичних здобутків світського мистецтва є суттєвим, щоб не було світоглядної ізоляції майбутнього вчителя від надбань світової цивілізації. Отже, в процесі духовного розвитку майбутнього вчителя освіта не повинна нехтувати як здобутками світського, так і православного мистецтва.

Кращі здобутки світського мистецтва мають бути включені в педагогічний процес духовного розвитку, оскільки містять високий виховний потенціал. Так, картини П. Брейгеля (XVI ст.) науковці називають притчами, у них розкривається філософія життя народу. Поезія Л. Костенко, де використовуються біблійні сюжети, піднімає такі важливі проблеми моральності: співчуття, милосердя, людяності, тобто ті якості, без яких неможливий духовний розвиток. Як П. Брейгель, так і Л. Костенко, звертаються до вічної тематики, тому не випадково поетеса й називає свій вірш «Брейгель. «Шлях на Голгофу».

Таким чином, авторська концепція інтегративного підходу до педагогічного використання здобутків образотворчого православного мистецтва в духовному розвитку майбутнього вчителя передбачає залучення наступних положень: «філософії» серця» як теоретико-педагогічного підґрунтя та художньої православної антропології як практичної основи духовного розвитку майбутнього вчителя у фаховій підготовці; доцільності введення двох рівнів духовного становлення (морального й духовного) та поєднання мистецької аксіології здобутків світського й православного образотворчого мистецтва.

Наведена авторська концепція використання здобутків православного мистецтва в духовному розвитку майбутнього вчителя може послугувати теоретичним підґрунтям в освітній практиці його професійної педагогічної підготовки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія освіти / [ред. В. Г. Кремінь]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
2. Карташев А. В. Вселенские Соборы / Карташев А.В. – М. : Христианская лит., 1994. – 832 с.
3. Климент Александрийский. Педагог / Климент Александрийский; пер. с греч. Н.Н. Корсунского, Г. Чистякова. – Афины: Уч.- екумен. центр ап. Павла, 1996. – 291 с.
4. Кронштадский Иоанн. Мысли христианина / Иоанн Кронштадский. – Полтава: Спасо-Преображен. Мгарский монастырь, 1999. – 671 с.
5. Соловьев В. С. Философия искусства и литературная критика / В. С. Соловьев; [вступ. ст. Р. Гальцевой, М. Роднянской]. – М.: Искусство, 1991. – 701 с.
6. Юркевич П. Д. Философские произведения / Юркевич П. Д. – М.: Правда, 1990. – 672 с.